

УДК 93/94

О.А. Бундак, доц., канд. іст. наук

Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна»

МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ СОФІЇ РУСОВОЇ

У статті здійснена спроба розкрити малодосліджені сторінки особистого життя активної громадської діячки, першої в Україні жінки педагога-теоретика, письменниці та перекладача – Софії Федорівни Русової-Ліндфорс.

громадський діяч, дошкільне виховання, педагог, політична думка, суспільні ідеї, жертівність, боротьба, музика, освіта

Сучасний стан наукових знань в Україні вимагає вивчення їх історичної джерельної бази, яка, в силу об'єктивних причин, стає доступною нам нині і потребує переосмислення концептуальності. Адже перегляд політичних пріоритетів, бажання і можливість науковців не заангажовано, безпристрасно підходити до висвітлення різних питань та проблем, що стосуються різних напрямів, шкіл, особистостей у трактуванні нашої історії, внутрішньо підштовхують істориків до висвітлення різних сторінок життя і діяльності багатьох непересічних постатей.

Предметом нашої наукової розвідки є спроба висвітлення особистого життя – Софії Федорівни Русової-Ліндфорс – громадської діячки, письменниці, літературознавця, перекладача, засновниці першого українського дитячого садка в місті Києві ... і просто жінки.

Жінка була, є і залишиться центральною фігурою, навколо якої щось відбувається: розпочинаються війни, відбуваються конфлікти, окреслюються нові обрії життя (народження дитини)...

На сучасному етапі вже не викликає здивування участь жінки в суспільно-політичному житті: обрання жінки «першою людиною в державі», безпосередня участь жіноцтва у військових подіях (служба за контрактом, участь у військових конфліктах), участь у вирішенні складних міжнародних питань, організації різноманітних фондів.

Проте, не дивлячись на власні негаразди, часто-густо кидаючи виклик долі, зриваючись з «насиджених, теплих» домівок, жінки йшли виконувати власний громадянський обов'язок, йшли за покликом душі відстоювати не лише власні, особисті ідеї і вподобання, а йшли відстоювати національні та загальнодержавні ідеї.

« ... Мимоволі виникало питання, – пише С. Русова у своєму щоденнику, – чи має мати, дружина право захоплюватися політичною діяльністю, коли вона неминуче мала привести до руїни родинного життя. І взагалі моє усе життя постійно калічилося суперечкою між цими двома обов'язками: родина, діти, чоловік – всіх їх я так кохала, а з другого боку – громада, рідний край. Нікому з жінок не бажаю такого роздвоєння, бо з цього виходить і погана праця і страшенна драма в серці» [10, 84].

Нині існують численні наукові розвідки, що розповідають про С. Русову як свідому українку, письменницю, організаторку дошкільних закладів, піонерку жіночого руху [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9]. Її ім'я звучить поряд з іменами науковців, видатних педагогів, громадських діячів України другої половини XIX – початку XX століття. Проте особисте життя цієї людини як подруги, матері, жінки, бабусі перебуває на початковій стадії дослідження.

Народившись в інтелігентній французько-шведській родині, Софія Федорівна виховувалася в кращих традиціях просвітництва XVIII століття. «... Завіса, за якою я жила в тісному родинному оточенні під міцним впливом батька, якого я боготворила, в тій провінціальній атмосфері, яку

мав Київ кінця 60-х років» [10, 32]. Дружня сімейна атмосфера, комфорт, взаємопідтримка, повага та злагода – ось ті риси, які характеризували дитяче життя Софії. «... Всередині в домі той комфорт старовинних аристократичних осель, де не було нічого зайвого, але все було влаштовано гарно, затишно» [10, 38].

Проте раптова смерть матері - Анни Жерве, яка померла від туберкульозу, залишила непоправний слід на все життя для їхньої родини. Спогади про матір були дуже туманними, і як пригадує С. Русова, це була велика трагедія не стільки для дітей, як для їхнього батька – «... він мало не збожеволів від горя. ... Йому все байдуже, нема тої, для кого він господарював, улаштовував це родинне огнище...» [10, 20].

Оскільки Софії було лише 4 роки, вся турбота про батька і маленьку Софію лягла на плечі старшої сестри – Марії, якій на той час виповнилося лише 16 років. «Вона така молода, але після смерти матері вона господиня, на дитячі плечі впало все хатнє господарство, насіла тяжка турбота за малу сестру».

Коли Софії виповнилося 5 років, сім'я переїжджає до Москви, згодом, через два роки – до Європи. Дбаючи про подальше виховання та розвиток дівчинки, батько наймає французенку-гувернантку. Проте нова вихователька, очевидно, не дуже імпонувала дівчинці, яка пізніше напише в своєму щоденнику: «Виховувала мене не вона, а моя сестра і татко, але їх я не боялась, а любила усім серцем. Вони ніколи мене не карали...» [10, 23].

Найкращим другом усі дитячі, та й подальші роки для Софії Ліндфорс була її старша сестра Марія. В силу об'єктивних причин, молода, зовсім самотня сестра була порадицею і довіреною особою. Саме завдяки їй мала Софія, ще не маючи 10 років, добре розуміла романтичні почуття, кохання, нудьгу незадоволеного серця старшої сестри. Адже Маріїне

життя було більш монотонне та одноманітне, ніж веселе та безтурботне, яким жили представниці її віку. На ній лежала велика відповідальність: їй потрібно було дбати про батька та сестру.

Марія Ліндфорс відіграла важливу роль в становленні і вихованні своєї молодшої сестри. Особисте життя цієї «змалку дорослої» дівчини було весь час наповнене турботою про інших: батька, маленьку сестру, дітей старшого брата, дитячим садком та рядом інших справ, які не залишали місця для особистого життя. Надзвичайна відданість, працелюбність, стриманість, лагідність та душевна доброта – ось ті риси, які характеризували Марію Ліндфорс. Практично будучи все життя надійною підмогою та підтримкою для молодшої сестри, Марія завжди була поруч, і у хвилини радості, і у хвилини смутку. Після смерті батька, у січні 1871 року, вона перебрала на себе всі турботи про їхнє майбутнє. «...Треба було починати якесь нове життя, знайти йому завдання, чимось наповнити ту порожнечу, що постала наслідком нашої великої втрати» [10, 35]. Сестра не мала ні освіти, ні жодних дипломів, адже вона навчалася вдома. І саме тоді вперше прийшла ідея створення дитячого садка, юридичні формальності організації якого, в силу наявності освіти і дипломів, лягли на плечі Софії. Проте до останніх днів свого життя Марія завжди була старшою сестрою, порадицею, другом і найближчою людиною. У вересні 1876 року, внаслідок хвороби померла дорога сестра, «...якій ні уважний догляд, ні лікарі, ні наша любов нічого вже не могли зробити» [10, 58].

Ще одним виразним фактом біографії раннього дитинства, який не відіграв ніякої ролі в подальшому житті, були заручини малолітньої Софії з Дмитром Лизогубом. Як пізніше запише вона в своєму щоденнику «Мені було років 4, як мене, ще за життя моєї матері, заручили з Дмитром Лизогубом, але ні в дитинстві, ні дорослими, хоч ми належали до тої самої

політичної партії, ми з ним не зустрічались, і я познайомилася з ним тільки за рік перед скаранням його на смерть в Одесі за терористичну діяльність» [10, 24].

В 10 років, не без втручання сестри, Софія вступила до III класу Фундуклеївської гімназії, яка знаходилася в Києві, куди і переїхала вся сім'я. Не дивлячись на надзвичайну хворобливість, дівчинка прекрасно навчалася.

Будучи в підлітковому віці, наша героїня, як і всі дівчатка, була надзвичайною романтичною особою, яка, любила віддаватись якимось неясним мріям і оманам – про героя, незвичного в поведженні, небуденного вигляду, що вразить молоде сердечко. Саме в цей період Софія вперше закохується: об'єктом її захоплення став оперний співак – баритон Фабрикаторі, якому дівчина кидала з ложі в театрі квіти та ловила кожний його рух, кожну його ноту. І була на сьомому небі від щастя, коли він випадково оглядався на ту ложу, де сиділа дівчинка.

Другим захопленням Софії був ад'ютант генерал-губернатора Безока – Крупенський. Його також вона вперше побачила в театрі, де він сидів у першому ряді саме під їх ложею. «Боже, як я ним захоплювалась, тільки дивлячись на нього, не бажаючи навіть познайомитися з ним!.. Побачивши його одного разу в ложі київської красуні Алферєвої, я проплакала цілу ніч» [10, 28].

Проте дійсно доросле почуття любові, закоханості і відданості на все життя прийшло зовсім незвично. Познайомились вони в Києві, під час чергових «чаїв» – зібрань прогресивно налаштованих представників української інтелігенції, які читали різні літературні твори, готували українські вистави, співали українські пісні та обговорювали назрілі питання. Пізніше в історії розвитку української історичної і політичної думки, цих представників було названо старогромадівцями. «Саша Ангел»,

саме так називали Олександра Олександровича Русова, за його веселість і співи, не відразу припав до душі молодій Софії. «Наше кохання почалося не відразу. Наскільки сестра моя відразу оцінила його високо інтелігентну особу і ставилась до нього дуже добре, настільки я довший час лише глузувала з нього, з усього його назверхнього вигляду, але непомітно для себе самої себе почала піддаватись його впливові, демократизувалась якось не ззовні, а з середини. Але справжнє приятелювання між нами розпочалося на ґрунті того, що ми обоє так дуже любили – на ґрунті музики» [10, 50].

Поступово відносини між молодими людьми стали щирими та глибокими. Проте Софія була ще не повнолітньою (їй було повних 20 років), і старший брат не дав свого опікунського дозволу на шлюб до виповнення дівчині 21 року. Проте це не зупинило особистісних стосунків молодих людей. Наївність, повага, відданість, любов, романтизм – ось ті почуття, які охоплювали душу молодої Софії в такий прекрасний період її життя. Вихованій в «прозора-чистій атмосфері ... дівочого життя, мені, яка думала, що можу завагітніти від першого поцілунку мого нареченого, це життя в одній кімнаті, стояло переді мною, наче якийсь кошмар» [10, 51].

Дочекавшись повноліття Софії у 1874 році, вони одружилися. Єдиним весільним подарунком, як пригадує С. Русова було те, що «...Лисенко заграв мені свій чудовий твір – рапсодію на пісню «Золоті ключі», які й присвятив мені» [10, 53].

Сімейне життя молодого подружжя було сповнене всього: і радості, і любові, і щастя, і негараздів, і розлук ... Але одержимість громадським життям, бажанням якнайбільшої корисності для свого українського народу, для української державності, почуття патріотизму і відданості – ось що було основним стержнем, що рухав життям сім'ї Русових увесь час.

Перебуваючи за кордом, потерпаючи від політичних переслідувань в царській Росії, неодноразово відсидівши в тюрмах, Софія Федорівна весь час задавалася дилемою – чому віддати перевагу? – особистому життю, сім'ї, чи громаді та суспільству. Постійна внутрішня боротьба відбувалася в душі у Софії протягом всього життя, починаючи з раннього дитинства; і завжди вона віддавала перевагу не особистим амбіціям, бажанням, прагненням, внутрішньому покликанню душі, а громадянському, патріотичному та педагогічному життю.

Прикладом такої самопожертви можна назвати відмову молодої дівчини від перспективи навчатися в консерваторії та будувати свою долю в сфері мистецтва. Прекрасно граючи на фортепіано, знаючи музичну літературу, дівчина мріяла про мистецтво, про музичну творчість і майбутнє пов'язувала саме з музикою. Проте, коли після смерті батька тітка запропонувала Софії йти навчатися до петербурзької консерваторії, вона відмовилася. «... у неї (тітки) були там зв'язки, а що я мала здібності, то чи не присвятила б я себе музиці. Музика... консерваторія... – самі ці слова хвилювали мене, я так любила свій фортеп'ян, опанувати ним цілком – яка спокушаючи мрія! Але кому з того користь? Чи маю я право так егоїстично будувати своє життя? А люди, чи не треба спочатку для них послужити. Сестра залишила мені самій розв'язувати це питання, і .. я відмовилась од блискучої мрії, Долю свою вирішила я тоді, коли зреклась мистецтва, взялась за школу. Скільки разів пізніше я каялась в цьому рішенні, коли буденна педагогічна праця мене не задовольняла, ...» [10, 35].

Протягом усього свого життя, у хвилини веселощів і смутку, фортеп'яно залишилося вірним другом і розрадником душі і серця Софії Федорівни. Навіть коли наступали важкі часи частих переїздів, коли не вистачало елементарного – продуктів харчування, дров, одягу, – гра на

інструменті надавала життю змісту, допомагала, підтримувала і збирала навколо щире коло друзів та товаришів. «Правда, в мене була моя музика, якою я захоплювалася так, що грала по 5-6 годин на день, і мій вчитель німець Кує одмовився давати мені далі лекції, бо він, мовляв, нічого мене вже більше навчити не може... я грала Шопена – вальси, балади. Мрійні ноктюрни... переграла всі опери, які ми чули в театрі» [10, 32]. Не дивлячись на втому, важку фізичну працю, різноманітні негаразди, музика в родині Русових відігравала вагому релаксаційну роль і завжди була осердям родинного і сімейного щастя. «.. Прибув і мій фортеп'ян, і от, упоравшись з господарством (в цей час сім'я жила в селі і тримала корову), я часом сідала грати, грала, забуваючи час і втому до пізньої ночі, а на другий ранок треба вставати в 5 годин. Моя музика подобалась селянам, бо я часто грала прості народні пісні, а чоловік мій співав, часом організовувався цілий хор» [10, 68].

Віддавшись літературній та педагогічній діяльності, Софія Федорівна йшла доволі тернистим шляхом, пропагуючи ідеї національного виховання. Маючи ґрунтовну наукову освіту, сподвижниця української національної ідеї, ґрунтовно студіювала, починаючи з дитячих літ, Руссо, Вольтера, Гете, Міллера, Байрона, Мішо, Тургенєва, Діккенса... та в дорослому житті реалізовувала ряд корисних ідей на практиці. Не завжди все було гладко. «... скільки разів я залишала її, шукала задоволення в літературній роботі, але для цього мені не вистачало здібностей, а життя знову і знову в різних обставинах кликало мене до цієї самої «педагогіки». Я в ній теж шукала постійно чогось мистецького, творчого, ухиляючись од усякої традиційності, формалізму; все, чого я вчила. Я викладала на свій лад, переводячи на практиці великі думки філософів. Педагогів; чи то була географія чи французька мова, – я всього навчала без підручників і захоплювала учнів усякого віку, і малих по дитячих садках, і дорослих на

вечірніх курсах недільних шкіл. Я ненавиділа рутину, формальну дисципліну. Може в цьому були й мої помилки і мій успіх. Душа дітей, їх задоволення – от що чарувало мене. Коли я оповідала і бачила усі їх ясні очі, звернені до мене, блискучі від зацікавлення і задоволення, то й я відчувала це задоволення...» [10, 36].

Життя цієї жінки було надзвичайно насиченим і непередбачуваним. Вихована в аристократичній родині, вона самостійно опанувала ряд простих професій, які приносили їй не лише моральне задоволення, але й матеріальну підтримку. З ініціативи старшого брата студіювала римське право, енциклопедію права «.. я вставала в 6 годин .. і товкла одну по одній юридичні науки» [10, 33]. Коли чоловік і сама Софія залишилися без роботи, вона вирішує «... зреалізувати свої давні мрії – зректися всякого буржуазного життя, підійти ближче до села, жити так, як живуть мільйони люду, від слів від промов перейти до правдивого життя, до праці» [10, 66].

Сім'я купує шматок землі в Борзенькому повіті на Чернігівщині і починає облаштовувати власне господарство. Не дивлячись на недовір'я та неприязне ставлення селян, їхнє кепкування, подружжя зовсім не знаючись на господарстві, намагається все робити самостійно. «Вдома я ніколи й не бувала на кухні, а тут я відважувалася братись за всю складну працю куховарки і господині... Я вся віддавалася новому життю – сама варила, прала, корову доїла – ох, як тяжко було вставати в 5-й годині і поратись коло тої красуні-корови, яку Олександр Олександрович купив на ярмарку... » [10, 68].

Коли була втрачена надія дістати посаду учительки, Софія Федорівна взялася вчись медицині, щоб вивчитись на фельдшера і все-таки провадити далі свою діяльність на хуторі. Пробувала сама лікувати, ходила в Борзну в земську лікарню дивитися на різні операції. По переїзді до Києва

продовжила своє навчання для того, щоб отримати звання фельдшера. У Києві в цей час медичні знання давали у військовій фершальській школі, а медичних курсів для жінок ще не було. Тому і прийшлося жінці завдяки власним знайомствам, опановувати грані медичної науки. Коли закінчувалася практика студентів, Софія Федорівна йшла до лікарні на Рейтарській вулиці, і самотійно працювала над трупами. «Моторошно якось було під вечірній час самій працювати в високих саях анатомічного театру. Пам'ятаю одного вечора я увійшла в свою звичайну лабораторію і побачила на столі приготований для мене ще непорушний трупик маленької дитини. Невже ж це мені треба його різати? Не стало в мене для цього мужності, – я саме тоді чекала народження своєї дитини, і я малодушно втекла від маленького небіжчика, втекла назавжди з анатомічного театру» [10, 79]. Проте не дивлячись на страх, С. Русова в другій половині лютого 1879 року отримала фельдшерський диплом та поїхала на свій хутір, де і почала практикувати.

Сім'я Русових виховала двох дітей – сина Юру і дочку Любу. Любов, батьківська турбота, душевне тепло, ніжність, дружба та взаємодопомога – ось ті риси, які характеризували внутрішній клімат у родині. Не дивлячись на часті переїзди сім'ї, перебування в будинку чужих людей, постійні обшуки, велику і клопітку працю, завжди діти в родині були на першому місці, оточені ніжністю і турботою, якщо не батьків, то родини або знайомих. У вихованні і навчанні дітей принципово важливого значення надавалося мистецтву, спершу національному, згодом і світовому.

Вона прожила довге, тяжке і водночас щасливе життя, залишивши добру пам'ять у серцях багатьох людей. До останнього свого подиху Софія Федорівна жила турботами про дітей, онуків, і не дивлячись на поневірвання, скруту, а інколи і безвихідь, знаходила в собі сили на добре,

ніжне та ласкаве слово, слухну пораду, виважену допомогу, та турботу. Честь і хвала жінці, яка уособила в собі цілу епоху, яка змогла бути не лише жінкою, матір'ю, педагогом, а й вірним другом і соратником для багатьох поколінь.

Джерела та література

1. Хрестоматія з української класичної педагогіки. – Навч. посіб. для студ. вищ.навч.закл. / Уклад. В.П. Кравець, О.І. Мешко. – К.: Грамота, 2008.– С. 123 – 221.
2. Ківшар Т. Недруковані матеріали автобіографії Софії Русової / Т. Ківшар // Київська старовина. – 1994. - № 1. – С. 105 – 108.
3. Народжені Україною. Меморіальний альманах. – У 2-х т. – К.: ЄВРОІМІДЖ, 2002. – М. 2. – С. 434 – 435.
4. Вчені України. 100 видатних імен. – К.: АртЕК, 2006. – С. 350 – 352.
5. Жінки України: Біографічний енциклопедичний словник / Укладачі: Л. Г. Андрієнко та ін.; редколегія: М. А. Орлик (голов.ред.) та ін. – К.: Фенікс, 2001. – С. 390.
6. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України. 1884 – 1939. – К.: Поліграф книга, 1995. – 159 с.
7. Верстюк В. Діячі Української Центральної ради. Бібліографічний довідник / В.Верстюк, Т.Осташко. – Київ, 1998. – 254 с.
8. Полонська-Василенко Н. Видатні жінки України / Н. Полонська-Василенко. – Вінніпег, 1969. – 340 с.
9. Русова С. Наші визначні жінки / С.Русова. – Коломия, 1934. – 234 с.
10. Русова Софія. Мемуари. Щоденник. – К. : Поліграфкнига, 2004. – 544 с.

А. Бундак

Малоизвестные страницы биографии Софии Русовой

В статье осуществлена попытка раскрыть малоисследованные страницы личной жизни активной общественной деятельницы, первой в Украине женщины педагога-теоретика, писательницы и переводчика – Софии Федоровны Русовой-Линдфорс.

общественный деятель, дошкольное воспитание, педагог, политическая мысль, общественные идеи, жертвенность, борьба, музыка, образование

A. Bundak

Little known biography Rusova

In the article realizable attempt of show of scantily explored sides of the personal life of active publicman, first in Ukraine woman of pedagoga-teoretik, authoress and translator, - Sofia Fedir Rusovoi-Linfors.

publicman, preschool education, teacher, political idea, public ideas, oblatoryness, fight, music, education